

ondernemerschap wel aandacht besteed aan de *Managerial Revolution*. Het aantal factoren dat volgens Wennekers een verklaring kan geven voor de ontwikkeling van het ondernemersaandeel in de totale beroepsbevolking per land en de verschillen tussen landen is groot en ongelijksoortig. De wijze waarop en de mate waarin deze factoren met elkaar interfereren, blijft problematisch. Bovendien besteedt hij geen aandacht aan de samenstelling van de door hem onderzochte groep zelfstandige ondernemers. Uit recent onderzoek blijkt dat veranderingen in de samenstelling (mannen en vrouwen, kleine en grote ondernemers, autochtone en migrantenondernemers, fulltime en parttime ondernemers) eveneens van invloed zijn op de dynamiek. Opvallend is het ten slotte dat Wennekers op geen enkele plaats refereert aan de debatten van politicologen over verschillende vormen van kapitalisme (markt-economieën) en de relatie tussen economische actoren enerzijds en institutionele context anderzijds, met andere woorden de discussies over *business systems* en *varieties of capitalism*.

Ondanks deze kanttekeningen is het de grote verdienste van Wennekers dat hij zich in zijn onderzoek niet beperkt tot theoretische exercities maar ook nadrukkelijk op zoek gaat naar een empirische onderbouwing. Hierin onderscheidt zijn studie zich – in positief opzicht – van veel andere literatuur over het (historische) fenomeen ondernemers.

Jacques van Gerwen

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Ileen Montijn, *Tussen stro en veren. Het bed in het Nederlandse interieur* (Wormer: Inmerc, 2006) 160 p. ISBN 10 9066117745

‘Jezus gaat nooit naar bed’, schreef de Britse historicus Lawrence Wright in zijn *Warm and snug: The history of the bed* (1962). Hij wilde ermee zeggen dat het bed opvallend afwezig is in wat er in de loop der jaren over mensen is geschreven. Dat geldt met name voor de wetenschap. Historici, sociologen en antropologen zwijgen grotendeels over het bestaan van bedden. Die – relatieve – afwezigheid van het bed is zowel verbazingwekkend als begrijpelijk.

Verbazingwekkend, omdat, zoals we weten, ongeveer een derde van ons leven zich in bed afspeelt. En het zijn niet de onbelangrijkste momenten. Je zou kunnen zeggen dat de meest dramatische en verstrekkende activiteiten van mensen in bed gebeuren: geboorte, seks, ziekte en dood; de scharnierpunten van het leven. Slapen – ogenschijnlijk minder dramatisch – ontbreekt in dit lijstje maar is natuurlijk de belangrijkste bedactiviteit. Daarnaast zijn er nog vele andere dingen die mensen in bed doen: lezen, schrijven, componeren (Rossini!), tv-kijken, ontbijten, huilen, en *niet*-kunnen-slapen. Bovendien, zonder slaapplek kan (bijna) niemand. Als we iemand dakloos noemen, bedoelen we eigenlijk dat hij of zij bed-loos is.

Tegelijkertijd is het begrijpelijk dat het bed zo weinig ter sprake komt in wetenschappelijke geschriften; het bevindt zich immers – althans meestal – buiten het gezichtsveld van de onderzoeker. Naast het toilet is het bed zo ongeveer de meest intieme plek waar mensen zich kunnen terugtrekken als ze alleen willen zijn. Het bevindt zich voor de buitenstaander op verboden terrein. Een andere reden dat het bed in de wetenschap genegeerd wordt is dat – ten onrechte, overigens – de vele uren die er slapend

in worden doorgebracht als irrelevant en oninteressant worden beschouwd. Tijdens de slaap is een mens immers ‘van de wereld’, dus wat zouden we dan over hem of haar moeten zeggen?

Voor Ileen Montijn zijn deze verklaringen voor de afwezigheid van het bed juist een reden geweest het bed voor het voetlicht te brengen. *Tussen stro en veren* beschrijft op zeer toegankelijke wijze plaats, betekenis en vorm van het bed in de Nederlandse geschiedenis. Die beperking tot Nederland is verstandig, want er zijn grote verschillen in vormgeving, status en gebruik van bedden tussen culturen.

Het bed, schrijft zij, is een ‘brandpunt van wonen’. Een huis zonder bed kàn niet. Maar omdat het bed zo’n centrale plaats inneemt in ons leven, is het ook een overvloedige bron van metaforen en metonymia. Het bed is een ‘afdruk van de mens’ (de titel van het eerste hoofdstuk). In iemands bed slapen, of zelfs er op gaan zitten of naar kijken kan al een inbreuk zijn op iemands privacy: een ongewenste (of gewenste) intimiteit.

Die symbolische geladenheid is misschien wel de reden dat schrijvers, schilders en filmmakers, in tegenstelling tot wetenschappers, juist een grote voorkeur voor het bed hebben. Bedscènes vullen een groot deel van boeken, doeken en films. Dat was een geluk voor Montijn die haar geschiedenis van het bed dankbaar illustreert met afbeeldingen uit de kunst en citaten uit de literatuur.

De geschiedenis van het Nederlandse bed kenmerkt zich volgens Montijn door voortdurende veranderingen, afhankelijk van mode, welstand, woonruimte en gezondheidsvoorschriften. Het bed dat ooit een publiek pronkstuk was – althans bij adel en gegoede burgerij – werd strikt privé, maar lijkt zich nu weer richting openbaarheid te begeven dankzij meubelboulevards en groeiende welvaart.

Tussen stro en veren bespreekt hemelbedden, bedsteden, ‘gewone’ bedden, lits-jumeaux, opklapbedden en ziekenhuisbedden. Daarnaast komen er talloze gerelateerde objecten en ideeën aan bod zoals de matras, het beddengoed, de po onder het bed, de opkomst en neergang van de alkoof, het sterfbed, de liefde, hygiëne, opvoeding en industrie. Een duidelijk betoog is er niet, tenzij dat het laten zien van de veranderlijkheid van onze bedcultuur is.

Een voorbeeld van die veranderlijkheid zijn de wisselende opvattingen over wat nu een gezonde slaaphouding is. Oude afbeeldingen tonen slapers in een halve zithouding. De afmetingen en eigenschappen van het bed passen zich aan die voorkeurshouding aan. Ideeën over gezondheid en goede spijsvertering leiden vervolgens tot andere houdingen en dus ook andere bedden. De hardheid en zachtheid van de matras bewegen mee met de adviezen van de dokters Spock uit het verleden. Zo is de kwaliteit van het kussen tegenwoordig een belangrijk punt in de discussies over het snurken, een van de meest onderschatte oorzaken van ellende in onze slaapkamers.

Fascinerend is de paradox dat uitgerekend dit meubelstuk, dat toch nauwelijks voor buitenstaanders te zien is, tot een symbool van sociaal prestige en goede smaak is uitgegroeid. In veel opzichten staat het bed in het spanningsveld tussen publiek en privé, maar dit soort theoretische discussies worden in dit boek niet gevoerd. De auteur is het vooral te doen om het zichtbaar maken van het Nederlandse bed door de eeuwen heen; daarin schuilt de originaliteit van deze publicatie. Die ‘originaliteit’ moet het overigens delen met een lijvig themanummer over het bed van het tijdschrift *Medische Antropologie* dat kort vóór Montijns boek verscheen.

Tussen stro en veren is niet chronologisch geordend maar volgt – tamelijk losjes, enigszins opsommerig en allerminst uitputtend – enkele thema’s van onze bedcul-

tuur. Voor een breed publiek geschreven, is het een zeer leesbaar en door zijn vele illustraties, onderhoudend boek geworden.

Sjaak van der Geest

Universiteit van Amsterdam

Joost Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799* (Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2005) 256 p. ISBN 10 9077503366; en Joost Rosendaal (ed.), *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798. De eerste grondwet van Nederland* (Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2005) 160 p. ISBN 10 9077503188

De Nijmeegse historicus Joost Rosendaal mengt zich inmiddels al weer zo'n twintig jaar in het debat over de Nederlandse revolutie. Als aankomend historicus was hij mederedacteur van een bundel over de patriotse revolutie in het herdenkingsjaar 1987. Met de Bataafse Revolutie heeft hij zich onder meer bezig gehouden met een door hem geredigeerd boek over de Bataafse omwenteling in Noord-Brabant. Over de tussenliggende periode, die van de Oranjerestauroatie en de ballingschap, heeft hij een vuistdikke dissertatie geschreven, waarin hij de ontwikkelingsgeschiedenis van de ballingen in met name Frankrijk tekent. Daarmee is het oude thema van de 'leerschool der revolutie' weer voor het voetlicht gebracht.

Nu heeft hij in een handzaam boekje de drie fasen van de revolutie (Patriottenbeweging, Restauratie-ballingschap en Bataafse Revolutie) bij elkaar beschreven. Hij begint met drie hoofdstukken waarin deze drie fasen chronologisch behandeld worden. Daarna volgen drie thematische hoofdstukken waarin aspecten uit de hele periode aan de orde komen. In het eerste daarvan, 'polarisatie en politisering' behandelt Rosendaal de scheuring die de revolutie in de samenleving teweeg bracht en de wijze waarop patriotten en orangisten elkaar demoniseerden. In hoofdstuk 5, 'Vernietiging en zuivering' laat hij zien hoe de groepen elkaar met plundering, geweldpleging en vooral veel symboliek, zoals het weghakken van familiewapens, te lijf gingen. In het zesde hoofdstuk, 'Vestiging en viering', komen revolutionaire feesten, zoals het planten van vrijheidsbomen, maar ook contrarevolutionaire rituelen zoals het verbranden van patriotse tijdschriften en het vieren van stadhouderlijke verjaardagen aan de orde. Hoofdstuk 7 gaat over de vraag wat de laat achttiende-eeuwse revolutie Nederland heeft gebracht: democratie, de eenheidsstaat en de scheiding van het publieke en private domein met godsdienstvrijheid en de scheiding van kerk en staat als belangrijkste kenmerken. In een verrassende epiloog trekt hij deze elementen door naar het heden. Hij staat daarbij uitvoerig stil bij het boek van Pim Fortuyn, *Aan het Volk van Nederland*, een expliciete verwijzing naar de patriotse klassieker van Joan Derk van der Capellen tot den Pol uit 1781.

Rosendaal heeft veel aandacht voor het religieuze aspect. Dat de Nederlandse Verlichting en ook de Patriottenbeweging in tegenstelling tot de Franse geestverwanten een christelijke basis hadden, was al wel bekend, maar daarbij gaat het om een modern, verlicht christendom, dat sterk contrasteert met de gereformeerde traditie. Rosendaal laat echter zien dat de patriotten daar in verschillende opzichten heel dichtbij stonden. Hun anti-orangistische retoriek staat bol van hel en verdoemenis en het beeld van een wrekende God duikt steeds weer op. De Allerhoogste wordt er door beide partijen bij